

*Papp István*

## A MÁLYUSZ ELEMÉR ELLENI POLITIKAI RENDŐRSÉGI VIZSGÁLAT 1945-BEN

A Szekfű Gyula munkásságával foglalkozó történeti irodalom egyszerre tekinthető igen bőségesnek és fájdalmasan szegénynek. A jeles történész eszmevilágával, a történeti gondolkodásra gyakorolt hatásával, kortársaival folytatott vitáival igen sokat bíbelődött a magyar történettudomány.<sup>1</sup> Viszont ha filológiai alaposággal kimunkált, gondos életrajzot keresnénk, akkor nehezebb dolgunk lenne. Egy jövődöbéli Szekfű-biográfiahoz érdekes adalék lehet a Szekfű Gyula és Mályusz Elemér közötti vita utolsó, sajátos állomása.

Mielőtt belevágánk ennek a különös történetnek az ismertetésébe, nézzük meg magát a forrást. Először is szeretnénk egyértelműen tisztázni, hogy nem Mályusz Elemér igazoló eljárásáról, hanem az ellene lefolytatott politikai rendőrségi vizsgálatról lesz szó. Az igazoló eljárást a pártok képviselőiből és tanácskozó joggal résztvevő személyekből álló igazolóbizottságok végezték az állami alkalmazottak körében.<sup>2</sup> Mályusz már átesett az egyetemen lezajlott igazolási eljáráson, aminek eredményére utaltak az eljárás során. Az általunk vizsgált eljárás már komolyabb fokozatot jelentett, hiszen azt a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya folytatta. A PRO rövidítéssel is emlegetett szerv élén Péter Gábor állt, aki innét kezdte az Államvédelmi Osztály, majd Hatóság felé vezető karrierjét. Tehát ebben az esetben nem csupán Mályusz Elemér munkahelye volt a tét, hanem sokkal inkább személyes szabadsága, a szakmai működés bármilyen további formájának a megmaradása. Bár 1945-ben folyt le az eljárás, ennek anyagát 1952 decemberében újból elővették és a *Mályusz Elemér – fasiszta, antiszemita magatartás* címet adták neki. Sajnos szorgos kezek lezúzták az eredeti vizsgálati anyagot, de még szorgosabb kezek mikrofilmre vették azt, lehetővé téve vizsgálatát.<sup>3</sup>

A vizsgálat három, egymástól világosan elkülöníthető részre tagolható. Az első szakasz 1945. május 23. és június 6. között zajlott, amikor öt egyetemi hallgató mondta el Mályusszal kapcsolatos ismereteit. A második szakaszt Szekfű Gyula 1945. július 20-án

<sup>1</sup> Elsősorban Dénes Iván Zoltán, Erős Vilmos, Glatz Ferenc, Gergely András, Lackó Miklós és Szigeti József munkáira gondolunk, melyek legfontosabb darabjait jelentik a Szekfű-recepciónak.

<sup>2</sup> Az igazolási eljárásról lásd bővebben PALASIK 2000, 71–74.

<sup>3</sup> A mikrofilmet az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi V-89902 jelzet alatt. A továbbiakban nem hivatkozunk külön erre a forrásra, mivel csupán ennek feldolgozására szorítokunk.

elmondott vallomása vezette be, ezt követően 1945. augusztus 11-én készült el az újról szóló első jelentés. Néhány hónapig semmi sem történt az iratok tanúsága szerint, mígnem december 14-én meghallgatták Mályuszt, és három nap múlva, 1945. december 17-én megszületett a második jelentés. Ennyi a rendelkezésünkre álló forrásanyag, amelyet kiegészít még Mályusz egyik közeli tanítványának, H. Balázs Évának 1996-ban napvilágot látott visszaemlékezése.<sup>4</sup>

A vizsgálat első szakaszában öt egyetemi hallgató vallomását vették fel, melyek egymásnak homlokegyenest ellenkező állításokat tartalmaztak. Elsőként Lay Bélát hallgatták meg, akit a jegyzőkönyv tanúsága szerint kommunista tevékenységért büntettek, vagyis aligha jöhetett számításba elfogulatlan tanúként. Ráadásul nem is ismerte Mályuszt, nem járt hozzá órára. Így csupán általános értelmű, hallomásból szerzett kijelentéseket tett: közismert volt Mályusz jobboldali tevékenysége, a fasiszta eszméket és a fajelméletet dicsőítette, ő volt az egyik nyilas professzor az egyetemen. A másodikként meghallgatott Soós Júlia ugyancsak nem ismerte Mályuszt, és értesüléseit szintén hallomásból merítette. Ő már konkrétumokat is mondott; megemlítette, hogy a professzor az *Egyedül Vagyunk* című lapba írt, amit nagyon helytelenített az egyetemi ifjúság, és éppen ezért elképzelhetetlen, hogy Mályusz továbbra is tanítson. A tanúvallomásból nem derült ki, hogy Mályusz ominózus cikksorozatát olvasta-e Soós Júlia. Annyit még hozzátett, hogy tudták róla: Imrédy Bélával áll kapcsolatban. Sőt bármilyen különösnek is tűnhet, maga Soós javasolta, hogy hallgassák meg Mályusz három tanítványát, Vonder Évát, Járdányi Pált és Márkus Istvánt.

A következő tanú, Vonder Éva semmilyen érdemi információt nem mondott Mályusz Elemérről, ellenben a negyedikként kihallgatott Járdányi Pál, aki később zeneszerzőként vált ismertté, más nézőpontból szólt hozzá a kérdéshez. Ő volt az első tanú, aki járt a professzor órájára, mégpedig elég hosszú ideig, két évig. Járdányi kiemelte, hogy Mályusz Erdélyről tartott előadásában cáfolta azt a német tudományos elméletet, mely szerint a szászok települtek be elsőként, és ők hozták oda a kultúrát. Ezzel a tanú véleménye szerint határozottan és keményen állást foglalt a németiséggel szemben. Az utolsóként meghallgatott – az általunk nem ismert okból Márkus Istvánt helyettesítő – Szentgyörgyi Mária még tovább ment, mint Járdányi. Azt állította, hogy Mályusz határozottan németellenes volt, óvta tanítványait az esetleges német módszerek alkalmazásától, és azt szorgalmazta, hogy a német történetírással szemben a magyar nép, közelebből az alsóbb néposztályok életét mutassák be.

Ezek tanúvallomások cáfolják H. Balázs Éva visszaemlékezését, mely szerint tanítványok nem kaptak szót a vizsgálat során, igaz, ő az igazolási eljárásról beszél, ráadá-

<sup>4</sup> H. BALÁZS 1996.

sul 1946-os dátummal.<sup>5</sup> Ha pusztán az elhangzott tanúvallomásokból indulunk ki, azok eredménye, ha kis mértékben is, de Mályusz javára billentette el a mérleg nyelvét. Azok, akik ismerték őt és az órájára jártak, határozottan jó színben tüntették fel a professzort, sőt Szentgyörgyi Mária olyan dolgokat is állított, amelyek nem feleltek meg a valóságnak. Hiszen azt mondani, hogy Mályusz óvta volna tanítványait a német tudományos módszerektől, nem igaz, sőt éppen ezt a tudományos módszertant, amely a népiségtörténet mögött meghúzódott, tekintette követendő példának. De legyünk életszerűek, nem holmi tudományelméleti vitáról volt szó, hanem a tanáráért aggódó diák megszólalásáról, akinek magatartása az adott helyzetben teljesen érthető. Nyilvánvaló azonban, hogy a két kommunista elkötelezettségű diák, Lay Béla és Soós Júlia vallomása, még ha csupán közvetett információkat tartalmazott is, minimum kiegyenlítette, de inkább fölülírta a két tanítvány vallomásának hatását. Ráadásul Soós Júliának igaza volt abban, hogy Mályusz valóban az imrédysta Egyedül Vagyunkban publikált, és önmagában ez a tény is további kérdéseket vetett fel. Bár tegyük azt is hozzá, hogy Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt elnöke szintén írt az Egyedül Vagyunkba, de Veres és Mályusz 1945-ös helyzetét politikai tekintetben össze sem lehet hasonlítani.

Az egyetemi hallgatók vallomásai semmit sem döntöttek el, és ezen a ponton lép be történetünkbe Szekfű Gyula, akinek vallomása döntő súllyal esett latba az eljárás során. Előre kell bocsátanunk, hogy Szekfű felül tudott emelkedni a Mályusz és közötté fennálló kétvitédes vitán, és igen higgadt, mértéktartó állásfoglalásával alighanem megmentette a súlyosabb következményektől kollégáját. Mivel nem az a célunk, hogy részletesen foglalkozzunk ezen ominózus vita történetével, ezért csupán címszavakban szeretnénk utalni a diskurzus lényegi elemeire. Szekfű Gyulát a magyar szellemtörténet egyik legkiemelkedőbb képviselőjének szokás tartani, aki az európai fejlődés fő áramvonalához történő alkalmazkodásában, a nyugat-európai szellemi irányzatok itthoni kiteljesítésében látta a magyar történelem legfontosabb vonulatát. Ahogy az közismert, azokat a személyiségeket és intézményeket látta pozitívnak, akik és amelyek ebben a Nyugathoz történő felzárkózásban fontos szerepet játszottak, így Szent Istvánt, Széchenyit és a Habsburg dinasztiát. Fontosnak tartotta a nagy művészeti stílusokban megtestesülő korszellem hatását, és élesen állást foglalt a rendi-nemesi történelemszemlélet továbbélése ellen. Mályusz ezzel szemben az autochton magyar fejlődés lehetőségét hangsúlyozta, pozitívan látta Erdély és a magyar rendiség szerepét, a Habsburgokat az önálló magyar fejlődési út legfőbb gátjainak tartotta. Szekfűvel szemben a német történetírás hatására a népiségtörténet művelésének fontosságát hangsúlyozta. Úgy vélte, szakítani kell az állam- és intézményközpontú történetírással, s más tudományterüle-

<sup>5</sup> H. BALÁZS 1996, 10.

tek (szociológia, antropológia, néprajz) eredményeit is felhasználva az alsóbb néprétegek történetét kell megismerni. Szekfű Gyula és Mályusz Elemér vitája három alkalommal csúcspontot ért el: 1923-ban Mályusznak *A reformkor nemzedéke* című tanulmánya, 1934-ben a *Magyar történet* és 1939-ben a középkori nemzetiségi politika kapcsán. Ennek a vitának a részletes bemutatása és elemzése nem feladatunk, mivel ezt elvégezte Erős Vilmos néhány éve megjelent monográfiájában,<sup>6</sup> csupán annyit szeretnénk leszögezni, hogy az 1940-es évek elejére a két történész teljes mértékben elhidegült egymástól.

A fent röviden ismertetett tények fényében érdekesebb és érthetőbb lesz Szekfű Mályusról elmondott vallomása. Mielőtt idéznénk e rendkívül tanulságos és ügyesen elmondott tanúvallomást, jegyezzük fel, hogy Szekfű érdektelennek nevezte a terhelthez, vagyis Mályuszhoz való viszonyát. Ezzel kihasználta a kihallgató tiszt tudatlanságát, mivel kettejük viszonya a legkevésbé sem tűnt érdektelennek, ugyanakkor az adott helyzetben dékáni súlyával megerősítve, valamiféle külső szemlélő nézőpontjából beszélhetett Mályusról. Ebben a situációban igen sokat jelentett ez a magatartás. Lásuk ezek után, hogyan szólt Szekfű vallomása:

Mályusz történetpolitikai gondolkodásában furcsa kettősség volt jelen. Ő felismerte, hogy a hitlerizmus az ő Volkstum (vagyis népiség) fogalmával a magyarság számára veszedelmes. Láta, hogy a Volkstum segítségével egyrészt a magyar középosztályt atomjaira lehet bontani, másrészt a Volkstum-irodalom és a településtörténet segítségével, a svábságnak a hitlerizálásával az ország területét szét lehet szaggatni. Mikor ennek a programnak egyik első jele Isbert könyvében megjelent, Mályusz az akkor vezetésem alatt álló Magyar Szemlében elutasító kritikát írt Isbertről. Akkoriban még állandó érintkezésben voltam vele, mivel egyik vezető gondolata ezen német törekvések kivédése volt. Ebből a célból éveken át településtörténeti disszertációkat íratott szemináriumában, amelyekben azt célozta, hogy egy-egy veszélyeztetett megyére nézve neheztse meg tudományosan az Isbert-féle terveket. Elképzelésének másik ága az volt, hogy amikor a hitlerizmusnak nézete szerint sikerült a német nép erejét összefogni, akkor Magyarország sem állhat meg a belső tökéletes, szigorú összefogása nélkül. Hogy milyen úton jutott ide, azt azért sem tudom, mert vele annak dacára, hogy egymás mellett volt a szobánk és az intézetünk az egyetemen, évek óta nem érintkeztem és nem is köszöntünk egymásnak. Erre vonatkozó nézeteit *A magyar történettudomány* című könyvéből ismerem, amelyben ő a faji gondolat felhasználásával is egységes, központilag vezérelt Magyarországot akart, illetve a magyar szellemi életet és a történettudományt egy ilyen többé-kevésbé hitlerista

<sup>6</sup> Lásd ERŐS 2000.

szellemű átalakulásnak akarja alávetni. Bár itt kétségtelenül antiszemitizmus is megjelenik, tudomásom szerint ezt ő személyekre nem vitte át. Pl. én egész az utolsó pillanatig alkalmaztam egy zsidó származású prozemináriumi előadót, akit hallgatólagos megállapodásunk szerint ő is mindvégig megtartott saját prozemináriumi előadója gyanánt.<sup>7</sup>

Szekfű Gyula elment a lehető legtovább, ameddig az adott helyzetben csak mehetett. Vallomásában igen mértéktartóan ábrázolta Mályusz életművét, utalt annak nevezetes 1932-es recenziójára. Ebben az írásában Mályusz Otto Isbert német történész cikke kapcsán erőteljes bírálatát adta a háborút követő új német, nacionalista történetírásnak. Határozottan cáfolta, hogy a németek térnyerése a 18. században a svábok hanyagszorgalmának, munkás szellemének és békés természetének köszönhető. Mályusz szerint a jelenség mögött csak a Habsburgok erőszakos telepítése és a barokk türelmetlen világnézete húzódott meg.<sup>8</sup> Az kétségkívül meglepő, hogy Szekfű egy szót sem szót a Mályusszal folytatott hosszú vitájáról, talán azért sem, mert saját helyzetét sem érezte teljesen biztosnak.

Lassan gördült előre az államrendőrség gépezete, mivel majdnem egy hónappal Szekfű vallomását követően született meg az a jelentés, amely összegezte a Mályusz elleni vádakát. Két momentumra összpontosítottak: *A magyar történettudomány* és *A vörös emigráció* című alkotásaira. *A magyar történettudomány* című kötet 1942-ben került az olvasóközönség elé a Bolyai Akadémia gondozásában. A benne szereplő tanulmányok zöme először az Egyedül Vagyunk című lapban látott napvilágot, s ez volt a művel kapcsolatos legfőbb kifogás. A könyv tíz fejezetre tagolódik, amelyből az első háromban a szellemtörténet bírálatát adta Mályusz, és az általa követendőnek vált népi nemzet fogalmának mibenlétét fejtette ki. Ezzel összefüggésben a népiségtörténet művelése mellett történelmi földrajzát, és szorgalmazta a különböző tudományos intézmények (Akadémia, egyetemek, Magyar Történelmi Társulat, Nemzeti Múzeum, Országos Levéltár, kutatóintézetek) reformálását. Az alig 150 oldal terjedelmű kötet jobbára történettudományi szakkérdéseket boncolgatott, de a szerző nem rejtette véka alá politikai nézeteit sem.

A nyomozó hatóság munkatársai ennek megfelelően követően több kitéltet is idéznek a kötetből, amellyel nem csupán Mályusz nyilvánvaló antiszemitizmusát és anti-

<sup>7</sup> Önkéntelenül is adódik a kérdés, hogy ki lehetett az a prozemináriumi előadó, aki közvetve igazoló tanúként szolgált Mályusz számára. Erre a kérdésre aránylag könnyen választ kaptunk, amikor fellapoztuk az egyetem *Tanrendjeit*. Egyetlen olyan prozemináriumi előadó volt, aki a két tanév mind a négy szemeszterében dolgozott Szekfű Gyula és Mályusz Elemér keze alatt: Kardos Tibor. A fiatal irodalomtörténész többek között Pázmány Péter és Verancsics Antal munkásságáról és a 11–13. századi magyar történelem forrásairól vezetett szemináriumokat.

<sup>8</sup> Erről lásd részletesebben ERŐS 2000, 68–69.

kommunista meggyőződését, hanem a Horthy-rendszer elitjéhez való hűségét is igyekeztek alátámasztani. Ezek többnyire kiragadott, önmagukban nem megálló idézetek. Az első idézet a következő: „Magától értetődően csak azok szava erősödik nemzeti közvéleménnyé, akiket a vagyoni és értelmi cenzus elválaszt az alsóbb rétegektől, szellemi önállóságuk pedig képessé tesz a megfontolásra és az elhatározásra.” Ebből a jelentés fogalmazója azt szűrte le, hogy Mályuszt, akit az értelmi cenzus valóban elválaszt az alsóbb néprétegektől, úgy kell kezelni, mint aki lenézte, megvetette az alsóbb népréteget. Mi áll valójában az eredeti szövegben? Mályusz éppen a politikai nemzet fogalmáról beszélt, s erről írta a következőket: „Forma szerint egyetlen állampolgár sincs kirekesztve belőle, de amint a választói jog nem mindenkit illet meg a XIX. században, ugyanúgy magától értetődően csak azok szava erősödik nemzeti közvéleménnyé, akiket a vagyoni és értelmi cenzus elválaszt az alsóbb rétegektől, szellemi önállóságuk pedig képessé tesz az önálló megfontolásra és elhatározásra.”<sup>9</sup> Ebben a fejezetben pontosan ennek a politikai nemzetfogalomnak az úgynevezett népi nemzetfogalommal való felváltását sürgette Mályusz.

A jelentés következő megjegyzésében azt vetik Mályusz szemére, hogy a középosztály különleges előjogairól értekezett. Nézzük meg, mi áll az eredetiben! A szerző azt fejtegeti, hogy ha az általa óhajtott népi nemzetnépesség bekövetkezik, akkor is szükség lesz elitre, annak nem szabad elmerülnie a történelem forgatagában: „Másképpen azonban az elmerülés veszélye is elkerülhetetlen, ha középosztályunk ahelyett, hogy öröklött birtokállományát tétlenül élvezné, friss életkedvvel munkához látna, önmagát képezve, művelve igyekeznék az elitnek kijáró társadalmi megbecsülést és különleges előjogokat újból kiérdemelni.”<sup>10</sup> Vagyis a vizsgálatban mai szemmel nézve nem lehetett bizonyítani Mályusz elitizmusát, a szociális kérdések iránti érzéketlenségét, ez kiderülhetett volna a vizsgálók számára is, ha figyelemmel olvasták volna a művet.

Joggal és okkal mutattak rá a vizsgálatot folytatók Mályusz antiszemitizmusára, melyet több idézettel is igyekeztek bizonyítani. Itt számunkra éppen az a meglepő, hogy kimaradt néhány igen kemény megfogalmazás. A kötet előszavában a Mályusz úgy fogalmazott, hogy az őt ért támadások „Azon törekvés diszkreditálására [szolgálnak], hogy nemzetünkben ki a zsidóságot, bocsássuk el, békés megegyezéssel mindazokat, akik szívükben nem érzik magukat egészen magyaroknak s azután mi, akik megmaradhatunk, alakítsuk át úgy életünket, hogy azt végre magukénak mondhassuk”.<sup>11</sup> Egy másik ponton bírálja a magyar történettudományt, hogy nem vizsgálta meg a zsidókérdést, s a Németországban tett lépéseket tekinti követendő példának. Más nézőpontból

<sup>9</sup> MÁLYUSZ 1942, 16.

<sup>10</sup> *Uo.*, 24.

<sup>11</sup> *Uo.*, 11.

is kifejezésre jutatta a náci rendszer iránti szimpátiáját, hiszen a történettudomány át-  
alakítása kapcsán azt írta, hogy „A reform másík, korszerű módja a felülről való újítás  
volna. Úgy, ahogyan Hitler Németországa csinálta.”<sup>12</sup> Munkája utolsó fejezetében ar-  
ról értekezett Mályusz, milyen nagy kárt okoztak Németországban a magyarságról  
megjelent torz, hamis szemléletű írások. Ez önmagában még rendben volna, de  
Mályusz szerint „A közvéleménybe [mármint a németébe – P. I.] beivódott tarthatat-  
lan és – valljuk meg – bántó nézeteket már csak a legdrágább vagyionunk, az új Euró-  
páért folytatott közös küzdelemben kiömlött közös vérünk változtathatja meg”.<sup>13</sup>

Ezek a mondatok sokkal súlyosabbak voltak Mályusz Elemérre nézve, a jelentésben  
mégsem bukkantak fel, mintha nem igazán ebbe az irányba akarták volna tolni az el-  
járást. Hiszen *A magyar történettudományból a szovjet történetírásról* adott kritikáját idé-  
zik, ami mai szemmel nézve csupán egy vélemény, amely ráadásul sok igazságot tartal-  
maz. Mályusz arra hozta fel példának a szovjet történetírást, hogy milyen károkat okoz,  
ha az állam közvetlenül irányítja a kutatást, megfosztja szabadságától a történést. Va-  
gyis a kommunistaellenesség, úgy tűnik, nagyobb súllyal esett latba az eljárásnál, ezt  
látszik igazolni *A vörös emigrációról* írott feljegyzés is. Ez a német és angol nyelven is nap-  
világot látott munka az 1919-es kommunista emigráció történetével foglalkozott, és  
alighanem Mályusz leggyengébb írása. Eredetileg a Napkelet hasábjain jelent meg  
folytatásokban. A vizsgálatot végző politikai rendőrség ebben az esetben is a kötet  
kommunista- és szovjetellenes mivoltát emelte ki, a cikkekben található antiszemita  
mondatokat nem említette meg.

Végezetül a jelentés utolsó bekezdésében Mályusz Elemér egyetemi működését bí-  
rálták, láthatóan a hallgatók vallomásait felhasználva. Itt egészen egyszerűen valótlan  
elemek bukkannak fel (Mályusz német történelemszemlélettel német nyelven fertőzte  
meg a magyar ifjúságot). A professzora nézve kedvező vallomásokat nem említik meg,  
s mintegy megelőlegezve a várható végeredményt, a jelentés kimondja: „Szükséges,  
hogy Mályusznak a társadalomból való kivonásával dokumentáltassék az általa képviselt  
irányzatnak a nemzetre igen nagy mértékben való káros hatása.”

Azt mondhatjuk, hogy Mályusznak valóban két igen problémás írásáról van szó, de  
politikai rendőrség emberei nem álltak a helyzet magaslatán. Felületesen, figyelmet-  
lenül olvasták el a műveket, úgy tűnik, egy előre kigondolt séma alapján próbálták le-  
folytatni a vizsgálatot. Mályusz nem volt ártatlan, de őt is megillette volna az ártatlan-  
ság véelme és a szakszerű vizsgálat lefolytatása, amire a nyomozást folytatók nem vol-  
tak alkalmasak. Mint láthattuk, Szekfű személyes elfogultságain felülemelkedve sokkal  
pontosabb, korrektebb értékelést adott.

<sup>12</sup> *Uo.*, 137.

<sup>13</sup> *Uo.*, 155.

Szilárd jogállami keretek között törvénysértőnek bizonyult volna, ha az eljárás alá vont személyt csupán hat hónappal a vizsgálat kezdetét követően hallgatják ki, miután begyűjtötték a rá vonatkozó tanúvallomásokat. De az akkoriban uralkodó felhevült politikai légkörben mindez aligha tekinthető rendkívülinek. Végül 1945. december 14-én került sor Mályusz Elemér kihallgatására. A jegyzőkönyve vádként csupán annyit rótt fel, hogy „az Egyedül Vagyunkba írt”. Természetesen ennél többről is szó esett, a két, már említett iromány volt a kihallgatás tárgyra.

Mályusz egészen kiválóan, mondhatnánk azt is, hogy zseniálisan védekezett, úgy csoportosítva a tényeket, hogy a két munkát a lehető legkevésbé rossz színben tüntesse fel. A *magyar történettudományt* úgy állította be, hogy az Hóman Bálint kultúrpolitikai törekvései ellen született, s ezzel Mályusz igazat állított. Azt is hozzátette, hogy a miniszter német származását kihangsúlyozó kijelentései nyomán ébredt rá arra, hogy a magyar tudománypolitika nem jó kezekben van. Mályusz nyilvánvalóan elhallgatta, hogy őt magát mennyire befolyásolta a német tudományos élet és az ideológia, viszont a nála rosszabb megítélés alá eső Hómannal szemben pozitív színben tűnt fel. Az Egyedül Vagyunkban való megjelenésről pedig azt mondta, hogy azért kényszerült erre, mert nem talált könyvének kiadót, s ekkor sietett a segítségére egykori diákja, Kárász József, aki a lapot szerkesztette. Ezzel szemben a kötet 1942-es kiadásának előszavában az alábbiakat vetette papírra Mályusz: „Nem 1941 telén léptem tehát először a nyilvánosság elé, hogy az Egyedül Vagyunk hasábjain a tarthatatlan állapotokról kifejtsem meggyőződésemet. Több körülmény kényszerített, hogy immár ne csak a szakkörökhöz forduljak.”<sup>14</sup> Vagyis a szerző szántszándékkal nem a szűk szakmához fordult, hanem minél szélesebb közönséget kívánt megszólítani. S feltehetően úgy vélte, az adott lap olvasóközönsége lehet leginkább fogékony az általa felvázolt gondolatokra.

A *vörös emigrációról* elmondta Mályusz, hogy ez eredetileg az ő és Szekfű Gyula közös alkotásaként készült, Teleki Pál felkérésére. Első felosztásban Mályusz írta volna az eseménytörténetet, Szekfű pedig az ideológiai háttérrel rajzolta volna meg. Azonban a munka végül teljes egészében Mályuszra maradt, mivel szerzőtársa hozzáfogott a *Magyar történet* megírásához. Apró tűszúrásként Mályusz annyit még hozzátett, hogy Szekfű is felvett valamennyi előleget az egyhónapnyi kutatómunkáért. A mű idegen nyelveken megjelent kiadásait Mályusz állítása szerint Teleki Pál intézte, neki ehhez nem volt köze. Mályusz a fentiekhez hozzátette, hogy ez az írás az akkori felfogását tükrözi. Ezt gondolkodásmódot neveltetésével magyarázta.

Mályusz tehát igyekezett szerzőtárssá avatni Szekfűt, ezzel csökkentve saját felelősségét az ügyben. Bizonyára úgy okoskodott, hogy ha Szekfűt elfogadta az új rendszer,

<sup>14</sup> Uo., 8.



akkor ez az ő hibáját is csökkenti. S mindezen túl még Szekfűn is szűrt egyet, bár még egyszer szeretnénk aláhúzni, hogy emberileg érthető Mályusz leleményes védekezési taktikája.<sup>15</sup> Ráadásul vallomása lezárásaként egy igen erős érvet említett meg felmentése érdekében: bár az egyetemen nyugdíjazták amiatt, hogy az Egyedül Vagyunkba publikált, de Horváth Zoltán rektor szóban elmondta, hogy továbbra is szükség van munkájára a tudományos életben.

Mályusz vallomását követően három nappal, 1945. december 17-én elkészült az egész eljárást summázó jelentés. Ennek szövege elég rövid, és készítője az addig megismertek összefoglalására törekedett. Mindössze egyetlen mondatban utaltak *A magyar történettudományra*, amelynek jelentősége elenyészni látszott az eljárás végére. A szóbeli vallomások eredményét Mályuszra nézve igen kedvezően foglalták össze: „Arranézve nincs konkrét tanúvallomás, hogy az egyetemen szélsőséges eszméket terjesztett volna, sőt Szekfű Gyula tanúsága szerint, közös prozemináriumi előadójuk zsidó származású volt.” Ne feledjük, augusztusban még arról esett szó, hogy Mályusz német nyelven, német ideológia szerint átgúrt magyar történelemmel mételyezte a magyar ifjúságot. Hatalmas a különbség a két minősítés között, mintha a politikai rendőrség csupán a második esetben vette volna figyelembe Szekfű Gyula tanúvallomását, ami sokat javított Mályusz pozícióján.

*A vörös emigrációról* szólván megismétlik Mályusz vallomását, kétszer is megemlítve Szekfű Gyula nevét, s ettől az az érzésünk támadt, mintha az ez-még-jó-is-lehet-valamire szándék vezette volna a jelentés fogalmazóit. Nem kommentálták az Egyedül Vagyunkban való megjelenésről, sem pedig általában a kiadás körülményeiről mondtak, és általában semmilyen tekintetben nem ellenőrizték Mályusz állításait. Csupán annyit tettek, hogy megkérdezték az egyetem rektorát, aki a nyomozó hatóságnak is megerősítette a Mályusz által elmondottakat, mely szerint szükség van rá a magyar tudományos életben. Ezen a ponton lezárult a politikai rendőrség vizsgálatának anyaga, vagyis nem tudjuk, formálisan milyen határozatot hoztak. Bár a felmentést nem mondták ki, de mégis befejeződött az eljárás, ez azonban nem jelenti azt, hogy Mályusznak és tanítványainak helyzete ne vált volna igen mostohává.

Mályusz Elemér 1947-től az evangélikus levéltár, 1954-től pedig a Történettudományi Intézet munkatársa lett. Bár 1949-ben tanácskozó taggá minősítették vissza az Akadémián és a katedrára sem térhetett vissza, mégis a magyar medievisztika egyik legkomolyabb életművét hozta létre a következő évtizedekben. Szekfű hamarosan moszk-

<sup>15</sup> Mályusz történész kollégája, Kubinyi András szerint a professzor eleve úgy kalkulált, hogy neki nem eshet baja az eljárás során, mivel Szekfű és a közvélemény számára is roppant kínos lett volna, ha túlságosan feszegetik *A vörös emigráció* ügyét. 1945 végén Mályusz már tudott Szekfű készül moszkvai követségéről, így próbálta megragadni az ebben rejtőző lehetőségeket. Ezúton köszönöm meg Kubinyi András professzor úrnak szíves szóbeli közlését.

vai követ lett, az ő életének ezt a korszakát mint az egyik legellentmondásosabbat tartja számon a történeti emlékezet. Írásunk célja az volt, hogy árnyaljuk ezt a megítélést, és bemutassuk, hogy milyen különös volt a magyar történettudomány egyik legfontosabb vitájának utolsó állomása, ha úgy tetszik: végszava.

### *Irodalom*

ERŐS 2000 – ERŐS Vilmos: *A Szekfű–Mályusz vita*, Csokonai, Debrecen, 2000.

H. BALÁZS 1996. = „Nincs kész történetész”. Beszélgetés H. Balázs Éva történész professzorral, *Sic Itur ad Astra* 1996/1–3., 3–11.

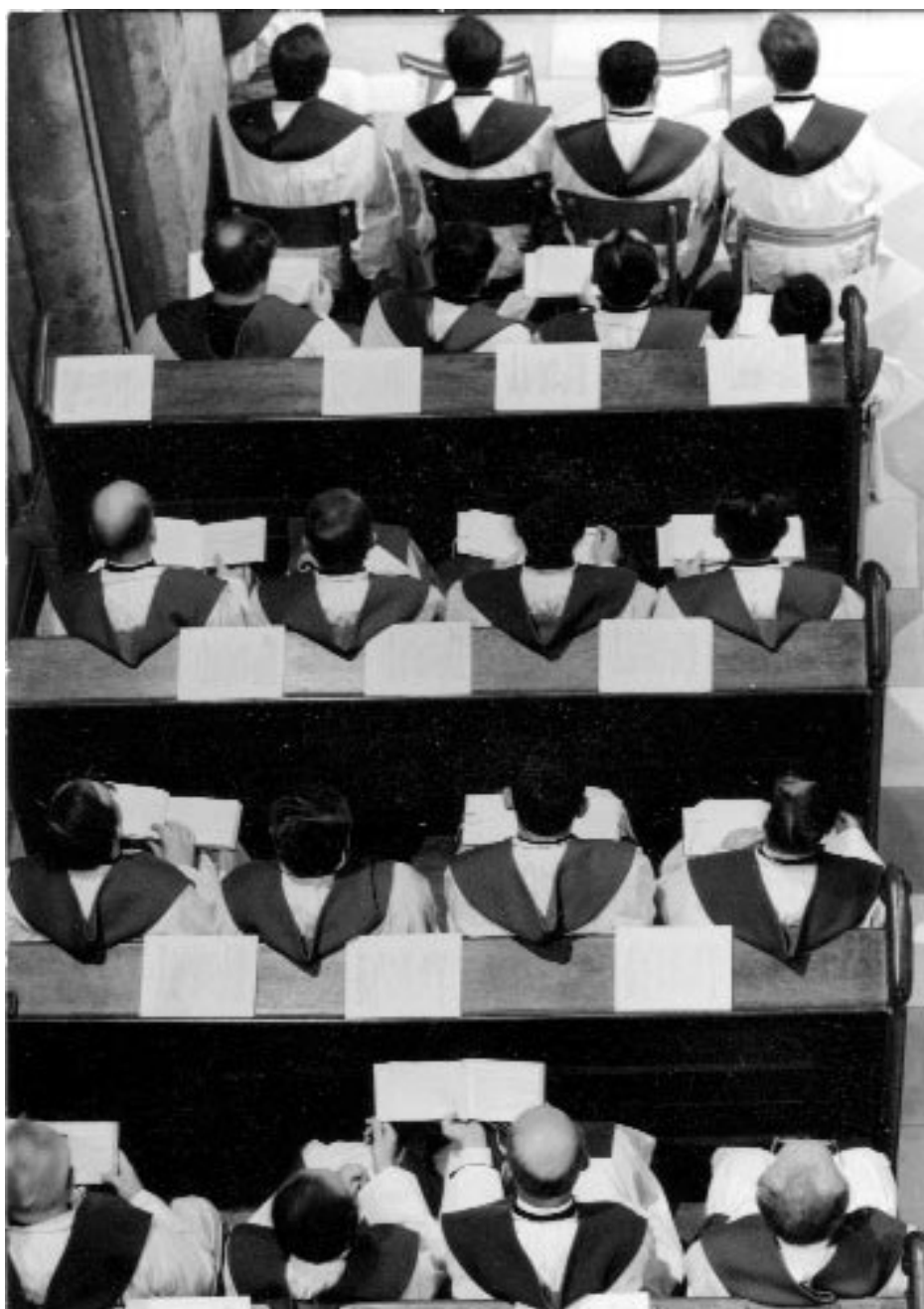
MÁLYUSZ 1942 – MÁLYUSZ Elemér: *A magyar történettudomány*, Budapest, Bolyai Akadémia, 1942.

PALASIK 2000 – PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949*, Napvilág, Budapest, 2000.

Tanrend = *A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje 1943; 1944*, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1943, 1944.



Gál Geláz: Felfelé (Az olasz gimnázium lépcsőháza, 1942)



Rend (Katolikus középiskolák értekezlete, 1981)